
Ivana KAPOR ŠAFRANKO

ŽENE KAO POTEN-
CIJALNI POKRETAČI
GOSPODARSKOG
RAZVOJA HRVATSKE

Svi izneseni stavovi i sva izrečena mišljenja isključivo su osobna gledišta i promišljanja autorice i nisu službeni stavovi Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Rasprave o pravima i zaštiti žena permanentno se intenziviraju, kao i donošenje mnogih dokumenata kojima se na nacionalnim i nadnacionalnim razinama reguliraju njihova zaštita i prava. Stavljanje položaja žena u poseban kontekst civilizacijski je doseg današnjice i nerijetko se o njemu raspravlja s pozicije feminističkih teorija. No suvremeni trendovi upućuju na promjene, odnosno evoluciju u razumijevanju položaja žena i činjenicu da postaju najvažnija determinanta gospodarskog razvoja. Razlog su tomu suvremeni trendovi u obrazovanju, razvoj uslužne ekonomije te promjene u potražnji za uslugama skrbi. Upravo trendovi u obrazovanju, (ne)zaposlenosti te demografski trendovi čine žene iznimno važnima za gospodarski razvoj. S obzirom na povijesno i kulturno naslijeđe, te demografska kretanja i trenutak u kojem se Hrvatska nalazi – pri tome se misli na proces tranzicije – žene će u Hrvatskoj svojim plaćenim i neplaćenim radom značajno utjecati na gospodarski razvoj.

Položaj žena na tržištu rada uvelike se razlikuje od položaja muškaraca, prije svega zbog višestrukih uloga koje žene imaju u društvu (majke, njegovateljice, radnice). Za razliku od muškaraca, za participaciju žena na tržištu rada presudnu važnost ima intervencija države, bilo putem zakonske regulative, porezne politike, financijskih transfera, bilo putem usluga. Ovaj rad analizira položaj žena u Hrvatskoj u okviru četiriju komponenti koje imaju izravan utjecaj na gospodarski razvoj: obrazovanje, (ne)zaposlenost, neplaćeni rad i demografska struktura, upozoravajući tako na implikacije njihova djelovanja te na nužnost razvoja strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom.

Hrvatski trendovi u obrazovanju velikim dijelom opravdavaju temu ovoga rada. Poznati su podaci da su u Hrvatskoj žene obrazovanije od muškaraca, tj. da je udio visokoobrazovanih žena u populaciji od 25 do 54 godine starosti veći od udjela muškaraca (HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2009.a). Takva se kretanja mogu objasniti s nekoliko čimbenika, prije svega povijesnim naslijeđem, procesom tranzicije, kretanjima na tržištu rada i smjerom razvoja gospodarstva.

Hrvatska, kao i mnoge postsocijalističke zemlje, nje govala je politiku pune zaposlenosti koju je pratila progresivna obrazovna politika. S obzirom na to da su žene, unatoč visokoj zaposlenosti, bile isključene iz visokopozicioniranih i dobro plaćenih poslova te u nedostatku mogućnosti na tržištu rada, one su se, kako tvrdi i Pollert (2003.), okrenule obrazovanju kao načinu vlastite afirmacije. Iako su u obrazovnom sustavu bile rodno segregirane (zdravstvo, socijalna skrb, obrazovanje), uspjele su ući u kvalificirane profesije u značajnijem broju nego žene u Zapadnoj Europi (Pollert, 2003.). U procesu tranzicije postsocijalističkih zemalja trend sve veće participacije žena u obrazovanju dodatno je pojačan smanjenjem javnih troškova, tj. smanjenjem broja zaposlenih u javnom sektoru, gdje, prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS), upravo većinu zaposlenih čine žene. Time su se žene našle pod snažnim pritiskom te su se okrenule obrazovanju.

Razvoj uslužnog sektora, iako sporiji u kontroliranim ekonomijama, dodatno pridonosi jačanju pozitivnog trenda u obrazovanju motivirajući žene na veću participaciju, s obzirom na to da su usluge sektor koji većinom zapošljava žene. To se vidi u podacima Eurostata iz 2008. godine prema kojima u Hrvatskoj uslužni sektor čini 69% gospodarske djelatnosti, a prema istraživanju Akrapa i Čipina (2008.) 80,98% žena u Hrvatskoj zaposleno je u tercijarnom sektoru. Visokoobrazovanim ženama tako su postali dostupni dobro plaćeni poslovi visokokvalitetnih usluga (privatne bolnice, privatne ustanove za stare i nemoćne, privatne škole, privatni odvjetnički uredi), upravo oni poslovi za koje su se većinom obrazovale žene.

Progresivan rast udjela žena u visokoobrazovanom stanovništvu u Hrvatskoj ono je što zaslužuje posebnu pozornost, s obzirom na to da će žene postati dominantni nosioci ljudskoga kapitala i tako predstavljati intelektualne kapacitete razvoja gospodarstva. Promatramo li podatke u Tablici 1., vidimo da je 1971. godine u Hrvatskoj bilo 52.912 visokoobrazovanih muškaraca i 21.464 viso-

koobrazovanih žena, dakle gotovo 2,5 puta manje žena u odnosu na muškarce. Godine 2001. u Hrvatskoj je bilo 145.355 visokoobrazovanih muškaraca i 142.512 visokoobrazovanih žena, dakle njihov se broj gotovo izjednačio, što znači da je broj visokoobrazovanih žena rastao znatno brže od broja visokoobrazovanih muškaraca.

	1971.	1981.	1991.	2001.
muškarci	52.912	84.499	119.040	145.355
žene	21.464	47.438	85.026	142.512
UKUPNO	74.376	131.937	204.066	287.867

IZVOR: Državni zavod za statistiku: Statistički ljetopis 2009.

Promatramo li hrvatske trendove u obrazovanju mlađe populacije u dobi od 25 do 29 godina, možemo dobiti jasniju predodžbu o obrazovnoj strukturi stanovništva Hrvatske u budućnosti. Naime, u navedenoj dobnoj skupini u 2008. godini udio visokoobrazovanih žena dvostruko je veći od udjela visokoobrazovanih muškaraca – 15,1% muškaraca i 29,8% žena (HZZ, 2009.b). Takav trend dvostruko većeg udjela žena od muškaraca među europskim zemljama bilježi još samo Portugal te Slovenija (HZZ, 2009.b), koja je veoma blizu takvog omjera. Hrvatska je po visini udjela visokoobrazovanih u muškom stanovništvu navedene mlađe dobi ispod svih zemalja Europske unije. Iz ovoga se može zaključiti da će žene u Hrvatskoj postati glavni nosioci ljudskoga kapitala čija će radna aktivnost i participacija na tržištu rada biti temelj gospodarskog razvoja Hrvatske.

Također, kako bismo dodatno potkrijepili ove tvrdnje, navodimo da je od ukupno 20.969 studenata u Hrvatskoj koji su diplomirali 2007. godine u ukupno 23 područja studija bilo 12.180 žena (58%) koje su dominirale u 14 područja studija (DZS, 2009.b). Nadalje, u Hrvatskoj na 100 muških studenata dolazi 120 studentica, dok je primjerice u Njemačkoj na 100 muških studenata samo 98,9 studentica (Eurostat, 2010.). Specifičnost toga trenda dodatno opravdava potrebu jedinstvenog pristupa socijalne i radne politike prema ženama u Hrvatskoj, a koja se upravo iz tog razloga ne može preslikati iz politika nekih drugih zemalja EU. Ako je Hrvatska razvoj gospodarstva odlučila temeljiti na znanju, neće biti moguće zanemariti ženski ljudski kapital. Dok je obrazovni kapital žena velik, kao što govore navedeni podaci, najveći problemi za žene počinju njihovim ulaskom na tržište rada, a o čemu je riječ u sljedećem odlomku.

Tablica 1.
 Broj visokoobrazovanih
 u RH u realnim brojkama

(NE)ZAPOSLENOST

Rastuća stopa obrazovanja žena nije pomogla da imaju jednako dobar položaj na tržištu rada. Naime, žene u Hrvatskoj, iako obrazovanije, čine većinu nezaposlenih – 53,9% (DZS, 2009.b), manje su plaćene, zaposlene su na mjestima manje društvene, ekonomske i političke moći. Društveni i kulturni čimbenici koji na to utječu svakako su i tradicionalna rodna podjela uloga i poslova, višestruka radna opterećenost žena na tržištu rada, nefleksibilnost, tj. nekompatibilnost regulacije rada s potrebama žena.

Tranzicijsko razdoblje zadalo je posebno težak udarac ženama na tržištu rada jer su se našle u višestrukome procijepu zbog smanjenja javne potrošnje (smanjenje broja zaposlenih u javnom sektoru, koji je većinom zapošljavao žene), zbog sporijeg razvoja tercijarnog sektora (koji je karakterističan za kontrolirane ekonomije),¹ ali i smanjenja dostupnosti servisa skrbi (Esping-Andersen, 2000.), presudnih za participaciju žena na tržištu rada.

Suprotno trendu u obrazovanju, među zaposlenima u 2007. godini u ukupno 15 područja djelatnosti, muškarci su bili zastupljeniji u njih devet,² a žene u četiri područja djelatnosti (hoteli i restorani, financijsko posredovanje, obrazovanje te zdravstvena zaštita) (DZS, 2009.b, 35). U uslugama žene i dalje obavljaju nisko rangirane, rutinske poslove. Udio plaća žena u plaćama muškaraca iznosio je u 2007. godini prosječno 87,33% plaće muškarca, a u četiri djelatnosti u kojima su žene dominirale ostvarile su još manje – 78,17% plaće muškarca (DZS, 2009.b). Češko istraživanje o položaju visokoobrazovanih žena na tržištu rada pokazalo je da što je veći stupanj obrazovanja, veća je vjerojatnost da će biti žrtve nejednakosti plaća (Pollert, 2003.).

Majčinstvo je također jedan od razloga zašto su žene plaćene manje od muškaraca. Naime, Phipps i suradnici (2001., 412) u svom radu navode nekoliko hipoteza o tome koji su razlozi lošije plaćenosti majki:

- 1 Smanjenjem broja zaposlenih u javnom sektoru smanjuje se i broj zaposlenih žena. Ako se istovremeno uslužni sektor sporije razvija, a on također većinom zapošljava žene, dolazi do nemogućnosti apsorpcije ženske radne snage, tj. žene se nemaju gdje zaposliti.
- 2 Muškarci su zastupljeniji u kategorijama Poljoprivreda, lov i šumarstvo, Ribarstvo, Rudarstvo i vadenje, Prerađivačka industrija, Opskrba električnom energijom, plinom i vodom, Građevinarstvo, Prijevoz, skladištenje i veze, Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge, Javna uprava i obrana, obvezno socijalno osiguranje. Prosječna zastupljenost muškaraca u navedenim kategorijama je 72,2%, dok je prosječna zastupljenost žena u djelatnostima u kojima dominiraju 70,21%.

- Veća je vjerojatnost da su majke bile odsutne s tržišta rada zbog njege djece i zbog toga su stekle manje znanja, vještina i iskustva nego ostale žene.
- Zbog kućanskih poslova ostaje im manje snage za plaćeni rad – neproduktivnije su.
- Majke izabiru poslove u kojima lakše mogu uskladiti obveze u obitelji (*mother-friendly*), a koji su i manje plaćeni.
- Majčinstvo i manji prihodi možda su povezani s nižom motivacijom za karijeru kod majki – koju je, doduše, teško mjeriti.
- Susreću se s diskriminacijom pri zapošljavanju, smatra ih se manje produktivnima.

Da su navedeni razlozi primjenjivi i na Hrvatsku, vidi se po podacima da je u dobi od 20 do 24 godine razlika u brzini zapošljavanja muškaraca i žena značajna, tj. muškarci se zapošljavaju brže bez obzira na stupanj obrazovanja (HZZ, 2009.b). To potvrđuje tvrdnju o diskriminaciji žena u fertilnoj dobi na tržištu rada.

Kako se u Hrvatskoj mogućnost djelomičnoga radnog vremena gotovo ne prakticira, a dostupnost servisa skrbi nije dovoljna (www.ezadar.hr, 2010.), žene su nerijetko pred izborom: zaposlenost na puno radno vrijeme ili izlazak s tržišta rada. Prema istraživanju Avelini Holjevac i Galić iz 2003. koje je provela Autonomna ženska kuća Zagreb, 21% žena u Hrvatskoj nema vlastitih prihoda i stoga su jače izložene riziku siromaštva (Galić i Nikodem, 2009.). Podaci pokazuju da su žene češće korisnice socijalne skrbi i to u kategorijama nedostatka materijalnih sredstava. No posljednjih je 30-ak godina taj trend u padu i sve je bliže izjednačenju, što nam sugerira da će ženama sve više biti potrebne socijalne usluge, a sve manje pomoć za održavanje. To je u skladu s porastom broja visokoobrazovanih žena te razvojem tercijarnog sektora koji apsorbira ženski ljudski kapital kao i činjenicom da plaća muškarca više nije dovoljna za podmirenje životnih potreba obitelji i da se trend kreće od tradicionalnog modela muškog hranitelja ka modelu dvostrukoga hranitelja.

U situaciji sve većeg broja visokoobrazovanih žena njihov je izlazak s tržišta rada gubitak ljudskoga kapitala, a dugotrajnija isključenost s tog tržišta donosi eroziju znanja, vještina, ali i gubitak državnih financijskih ulaganja jer se obrazovanje u Hrvatskoj većinom financira iz državnog proračuna.

Podaci o trendovima u obrazovanju i položaju žena na tržištu rada pokazuju dvije krajnosti: obrazovanije su, ali čine većinu nezaposlenih. Da bismo razumjeli razloge

zbog kojih je nastala takva neravnoteža između te dvije razmatrane komponente, nužno je odgovoriti na pitanje: Što utječe na radnu (ne)aktivnost žena?

Uloga žena u društvu mijenjala se tijekom povijesti i one sve više participiraju u svim sferama života. Ne tako davno žene su pravno postojale samo u osobi svoga supruga, no s vremenom su preuzele od svojih muževa poslove upravljanja kućanstvom, ekonomijom i predstavljanje obitelji pred širom društvenom zajednicom i državom (Topolčić, 2001.). Danas, kao što smo već spomenuli, one su u Hrvatskoj obrazovanije od muškaraca i sve češće ravnopravno pridonose uzdržavanju obitelji. No, stavovi društva o ulozi žena, pa i njihovoj radnoj aktivnosti, ne mijenjaju se jednakom dinamikom (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.). Stoga je jedan od čimbenika koji utječu na radnu aktivnost žena svakako povijesno naslijeđe.

U razdoblju socijalizma provodila se politika pune zaposlenosti i žene su bile poticane na rad u punom radnom vremenu, a istodobno su isticane kao nositeljice skrbi u obitelji, zbog čega su tjedno radile i do 70 sati, što je bilo 15 sati više nego žene u Zapadnoj Europi (Pollert, 2003., 332). Dakako, tada su višegeneracijske obitelji bile česte pa su se radno aktivne žene za pružanje skrbi mogle osloniti na starije članove obitelji, ali su isto tako zbog pružanja skrbi starijim članovima obitelji nerijetko napuštale tržište rada. Danas se na žene zbog skrbi za obitelj, tj. uloge skrbnice, na tržištu rada gleda kao na manje produktivne i manje motivirane za rad.

Sljedeći su čimbenik zakoni i socijalna politika koji se donose pod snažnim utjecajem upravo povijesnoga, kulturnog i vjerskog naslijeđa. Taj fenomen, *path-dependency* ili "ovisnost o putu",³ prepoznat je od mnogih teoretičara socijalne politike kao snažna determinanta u razvoju modela socijalne politike.⁴ Zakoni kojima se uređuju odnosi na tržištu rada (poput radnog vremena) te socijalna politika čiji programi utječu na odluke koje obitelji donose kako bi optimizirale teškoće s kojima se susreću (poput

3 U pokušaju razumijevanja smjera razvoja socijalnih država, pristup *path-dependency* ili *ovisnost o putu* koristi se kako bi se objasnile odluke koje društva donose. Prema ovoj teoriji, društva donose odluke pod utjecajem prošlosti, tj. donose odluke koje nisu nužno najbolje rješenje, ali si u skladu s povijesnim naslijeđem. Također, ova teorija nastoji objasniti zašto države nisu sklone provođenju radikalnih reformi, već su sklonije modifikiranju i prilagodbi postojećih politika.

4 Kako je u vrijeme socijalizma država zazirala od regulacije privatne sfere i obiteljskih odnosa, s povećanjem participacije žena na tržištu rada državne politike to više ne mogu izbjeći ukoliko žele iskoristiti ljudski kapital žena – tim više što ekspanzija visoko obrazovanih žena ima sve veći utjecaj na gospodarski razvoj.

dostupnosti servisa potrebnih obitelji, financijskih transfera itd.) direktna su aktivnost države koja ima snažne implikacije na treći čimbenik, a to su obiteljske obveze, tj. neplaćeni rad.

Obiteljske su obveze u vrijeme egalitarizacije tržišta rada sve značajnije uvjetovane upravo zakonskim regulativama i državnim politikama te čine glavnu prepreku participaciji žena na tržištu rada. Upravo su obiteljske obveze neplaćeni rad, većinom žena, i možemo ih podijeliti u tri skupine: skrb o djeci, skrb o starima i kućanski poslovi.

Svi su ti čimbenici međusobno povezani, tj. uvjetuju jedan drugi jer se ženama tijekom povijesti kao glavna pripisivala uloga skrbnice obitelji. Pod utjecajem "ovisnosti o putu" formira se današnja zakonska regulativa te model socijalne politike koja nedovoljnom dostupnošću servisa i nestimulativnom poreznom politikom utječe na sukob posao – obitelj, tj. na neplaćeni rad.

NEPLAĆENI RAD

O utjecaju neplaćenog rada na radnu aktivnost žena govori podatak da u Hrvatskoj čak 34,3% žena u dobi od 40 do 59 godina kao razlog svoje neaktivnosti na tržištu rada navodi obiteljske i kućanske obveze (HZZ, 2009.). Iako sve usluge koje se pružaju unutar obitelji ne mogu biti, i ne bi trebale biti, kupljene na tržištu ili osigurane od države jer bi to narušilo ulogu same obitelji kao temeljne zajednice društva i pretvorilo je u proizvodnu jedinicu, neke bi servisiranjem izvan obitelji, kućanstva, pridonijele kvaliteti obiteljskog života i omogućile obiteljima da se lakše nose s opterećenjima suvremenog načina života.

Skrb o djeci

Studija Programa UN-a za razvoj o kvaliteti života (UNDP, 2006.) pokazuje da u Hrvatskoj u obiteljima s djecom mlađom od 16 godina muškarci svakodnevno sudjeluju u njihovu odgoju u 70% slučajeva, dok žene to čine u 98% slučajeva, te da žene provode dva sata dnevno više od muškaraca u skrbi za djecu. Mnoga su istraživanja pokazala da na konflikt rad – obitelj kod žena najviše utječe uključenost u skrb za djecu i stoga se tvrdnja da je dnevna skrb (dječji vrtići) ključna za participaciju žena na tržištu rada čini logičnom.

Taj je problem prepoznala Europska unija, koja je u Europskoj strategiji zapošljavanja iz 2005. godine odredila ciljeve u pokrivenosti djece dnevnom skrbi, i to 33% za

djecu do tri godine i 90% za djecu od tri do šest godina, a s ciljem povećanja participacije žena na tržištu rada (León, 2009., 200). Hrvatska je daleko od tog cilja unatoč tome što se u doba socijalizma rano susrela s visokom stopom zaposlenosti žena i što je relativno rano razvila programe skrbi za djecu. U Hrvatskoj je u pedagoškoj godini 2006./2007. programima skrbi bilo obuhvaćeno samo 38,5% djece, od čega 15% jasličke dobi (Dobrotić i Lasklija, 2009.). U skrbi za dijete važnu ulogu imaju bake i djedovi, "baka-servisi", no pod pritiskom politike radne starosti, tj. produljenja radnog vijeka, njihova uloga u skrbi za dijete nužno će se smanjivati. To će stvoriti pritisak na državu za osiguranje dnevne skrbi za djecu, a neadekvatan odgovor mogao bi ugroziti mogućnosti iskorištavanja ženskoga ljudskoga kapitala.

Dva glavna instrumenta socijalne politike u pomirenju radnih i obiteljskih obveza, kada je riječ o skrbi za djecu, jesu dječji doplatak i rodiljni dopust. Dječji doplatak spada u socijalna prava, a rodiljni dopust u mehanizam fleksibilizacije rada. Praksa ostvarivanja prava na dječji doplatak razlikuje se među europskim državama, no sve češća je univerzalizacija prava, tj. da pravo na dječji doplatak imaju sva djeca, bez obzira na imovinsko stanje. U Hrvatskoj on se ostvaruje temeljem *means-testa*, odnosno uvjetovan je imovinskim cenzusom, pa je kao uvjetovani prihod nerijetko dio odluke o isplativosti ženina rada.

Rodiljni dopust često je tema rasprava i smatra se kontraproduktivnim (León, 2009.) jer dovodi do erozije znanja i vještina majke zbog duga izbjivanja s tržišta rada, diskriminacije žena na tržištu s obzirom na to da se poslodavci teže odlučuju zaposliti osobu koja će dulje vrijeme biti odsutna, uzrokuje smanjenje akumuliranih dobara i participacije muškaraca kako u skrbi za dijete tako i u obavljanju kućanskih poslova, tj. neplaćenog rada. Upravo su zato visokoobrazovane žene sklonije ranijem povratku na posao. No, kako Hrvatska kao postsocijalistička zemlja ima tradiciju širokih socijalnih prava jer se rano susrela s visokom stopom zaposlenosti žena, teško je ukinuti takva prava, a pogotovo u situaciji niske stope fertiliteta.

U korištenju prava na rodiljni dopust, ali i općenito na participaciju žena na tržištu rada, važnu ulogu ima mogućnost rada u djelomičnom radnom vremenu. U zemljama u kojima ne postoji mogućnost rada na pola radnog vremena stopa ženske nezaposlenosti je visoka (Lewis i sur., 2008., 27). Koliko je takav oblik zaposlenja popularan među ženskom radnom populacijom govori podatak da je u zemljama kao što je Nizozemska (koja ima visoku stopu zaposlenosti žena) čak 54,7% majki s djecom mla-

dom od 12 godina zaposleno na pola radnog vremena te da u Njemačkoj 35% majki s djecom ispod 12 godina radi također na pola radnog vremena i takva je zaposlenost poprimila oblik trajnog zaposlenja (Lewis i sur., 2008., 24).

Prema istraživanju Akrapa i sur. iz 2003. godine, žene u Hrvatskoj ne preferiraju rad s djelomičnim radnim vremenom, ali treba uzeti u obzir i istraživanje Tomić-Koludrović i Kunac iz 2000. koje pokazuje da žene u Hrvatskoj većinom rade iz egzistencijalne nužnosti, a ne potrebe za osobnom afirmacijom. Upravo ti rezultati potvrđuju tvrdnju da su žene suočene s izborom puno radno vrijeme – izlazak s tržišta rada, ali i da je njihov rad značajan doprinos kućnom budžetu.

Skrb o starima

U postsocijalističkom razdoblju, zbog smanjenja javne potrošnje, stare se ljude potiče da stare u svojim domovima te se skrb o njima prepušta članovima obitelji, najčešće ženama. Takvi modeli skrbi dodatno su osnaženi tradicijom jer u Hrvatskoj je bilo uobičajeno da skrb o starima preuzmu djeca, tj. jedno je dijete uvijek ostajalo u kući kako bi se jednoga dana brinulo za roditelje. Ni danas takvi obrasci nisu rijetkost, posebno u ruralnim područjima. Koliko je takav model skrbi za stare i nemoćne ukorijenjen, govori i podatak da bi se u Hrvatskoj u slučaju bolesti i nemoći 89,8% ispitanika za pomoć i njegu primarno obratilo obitelji (UNDP, 2006.).

	1998.	2000.	2002.	2004.	2006.	2008.
EU	22,8	23,2	23,8	24,3	24,9	25,2
Hrvatska	18,2	24,4	23,7	24,6	25,2	25,6

IZVOR: Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Skrb o starima ima sve veću važnost za Hrvatsku, i to iz više razloga. Prvo, stanovništvo Hrvatske ubrzano stari, brže od stanovništva Europske unije, što je vidljivo iz Tablice 2., i rast će potreba za skrbi o starijima, tj. povećavat će se broj onih kojima će skrb biti potrebna. Drugo, paralelno se produljuje životni vijek, što je sve veće financijsko opterećenje za sustave poput mirovinskog, zdravstvenog i sustava socijalne pomoći jer podrazumijeva dugotrajnije konzumiranje prava poput mirovina i zdravstvenog osiguranja, a za što je potrebna veća radno aktivna baza. Od 1981. do 2001. godine očekivano trajanje života povećalo se sa 66,64 godine na 71,1 godinu života za muškarce i sa

Tablica 2.
 Stopa ovisnosti stanovništva iznad 65 godina o stanovništvu od 15 do 64 godine starosti

74,15 godina na 78,1 godinu života za žene (DZS, 2009.a). Treće, u 2006. godini u Hrvatskoj je samo 1,9% starijih od 65 godina bilo smješteno u ustanove za stare i nemoćne (Dobrotić i Laklija, 2009.).

Za skrb o starima najčešće odgovornost preuzimaju članovi obitelji. Takav oblik neformalne skrbi iznimno je važan za državu jer je prediktor smanjenja radne aktivnosti žena, ali i nositelj velikog potencijala za njihovo zapošljavanje. Naime, u vrijeme kada stariji dosegnu visoku starosnu dob u kojoj im je potrebna tuđa pomoć i njega, njihova su djeca pri kraju radnog vijeka, pa se žene nerijetko odlučuju na prijevremenu mirovinu kako bi skrбиле za stare članove obitelji s obzirom na to da se plaćanje skrbi na tržištu teško može priuštiti. Zbog odluke o prijevremenoj mirovini iznos mirovine je umanjen te su žene na taj način penalizirane zbog preuzimanja skrbi za stare članove obitelji. Dodatna je mogućnost kupnja skrbi na sivom tržištu, tj. plaćanje formalno nezaposlenoj populaciji za usluge skrbi. Takav je model proširen u zemljama poput Italije i Austrije gdje se za pružanje usluga skrbi često zapošljavaju ilegalni imigranti (Ungerson, 2004., 208). Takav je način skrbi za stare najveći gubitak za državu, ali i za one koji pružaju skrb, jer država plaća socijalna prava koja pojedinci imaju temeljem nezaposlenosti, a oni koji pružaju skrb kada dosegnu umirovljeničku dob, neće akumulirati dovoljno sredstava iz rada. Iz toga proizlazi da je formalizacija skrbi za stare, tj. njena komodifikacija, interes obiju strana. Pfau-Effinger tvrdi da je stupanj formalizacije neformalne skrbi određen stupnjem u kojem socijalna država podržava rodnu jednakost (León, 2009.).

Kućanski poslovi

Ženin položaj u obitelji znatno se manje promijenio u odnosu na njezin položaj u društvu. Tako u Hrvatskoj u obiteljima s djecom mlađom od 16 godina kućanske poslove svakodnevno obavlja 81% žena i samo 33% muškaraca (UNDP, 2006.), a 75,1% žena smatra da su upravo kućanski poslovi glavni izvor potlačenosti žena (Galić i Nikodem, 2009.). Kućanski poslovi imaju snažan negativni utjecaj na plaće žena, čak veći nego prisutnost djece u obitelji (Phipps i sur., 2001.).

Ulazak žena na tržište rada nije doveo do egalitarnije podjele neplaćenog rada između supružnika; tu rigidnost duboko ukorijenjenih obrazaca ponašanja i podjele uloga mnogi autori nazivaju "odgođena revolucija". Istraživanje provedeno u Jugoslaviji 1989./90. (Topolčić, 2001.) pokazalo je da prediktori obavljanja kućanskih poslova nisu viša

izobrazba, mjesto stanovanja, prestiž zaposlenja i dob. Jedini prediktori u obavljanju kućanskih poslova za žene su prisutnost starije žene u kućanstvu i bračni status (udane žene obavljaju više neplaćenog rada). I za muškarce je brak snažan prediktor, ali suprotnog ishoda: oženjeni muškarci manje obavljaju kućanske poslove (Topolčić, 2001.). To potvrđuje tvrdnju o snažnoj tradiciji rodne segregiranosti poslova u kućanstvu.

Iako se povećanjem participacije žena na tržištu rada povećao i neplaćeni rad muškarca, on nije jednak smanjenju ženina neplaćenog rada. O ukorijenjenosti stavova o ženi kao domaćici govori i podatak da će ekonomski ovisan muškarac (dakle nezaposlen) obavljati manje kućanskih poslova od drugih muškaraca, dok će ekonomski neovisna žena obavljati više kućanskih poslova od drugih žena (Hook, 2006.).

Participacija u kućanskim poslovima temeljena je na “pregovaranju”, odnosno procjeni i odluci obitelji o potrebi i koristi od ženine participacije na tržištu rada. Položaj članova kućanstva u pregovaranju određuje ekonomska prednost pojedinog člana, alternative bračnom odnosu, širi ekonomski uvjeti i socijalna politika, a uvjetovan je ograničenjima, mogućnostima i ideologijom određenog prostora i vremena (Hantrais i Ackers, 2005.). To znači da će se i čvrsto ukorijenjeni stavovi o tome da žena treba obavljati većinu kućanskih poslova mijenjati pod utjecajem ekonomske potrebe, tj. ako je materijalna korist ženina zaposlenja za obitelj značajna, tada će muškarci biti skloniji obavljanju kućanskih poslova. No, kako njihova uključenost ne kompenzira u potpunosti smanjenje ženina rada u kućanstvu, otvara se prostor za tržište i/ili mjere socijalne politike.

Kućanski su poslovi posebno važni za razvoj gospodarstva jer je riječ o uslugama koje se mogu kupiti na tržištu (glačanje, spremanje, kuhanje) i koje potiču zapošljavanje, to više što u suvremenom društvu idu ruku pod ruku s “nedostatkom vremena” koji postaje jedan od najvećih opterećenja obitelji. Tako je Esping-Andersen izračunao da se zapošljavanjem 100 kućanica otvara 15 do 20 novih radnih mjesta u uslužnoj djelatnosti, iako lošije plaćenih (Esping-Andersen, 2000.). Riječ je, naime, o tome da žena zaposlena na puno radno vrijeme nije u mogućnosti svakodnevno pripremati obrok za obitelj, ali će zbog akumuliranih prihoda od zaposlenja moći na obrok otići u restoran i tamo “kupiti uslugu kuhanja”; ili pak neće imati vremena ujutro pripremiti doručak sebi i članovima obitelji, pa će ga morati kupiti u kantini; ili zbog zaposlenosti u punom radnom vremenu nema vremena za glačanje, pa će pla-

titi usluge glačanja. Upravo iz navedenih razloga ženska se zaposlenost sve češće naziva “multiplikatorom zapošljavanja”. Ako su navedene usluge na tržištu preskupe, teret ostaje na ženi, no adekvatnim mjerama socijalne politike država može smanjiti teret neplaćenog rada i takve usluge učiniti dostupnijima. O njima će više riječi biti u dijelu o strategijama upravljanja ženskim radnim potencijalom.

Navedena opterećenja neplaćenog rada izravno su povezana s demografskom strukturom, tj. utječu na stopu fertiliteta. Važnost koju demografska struktura ima za gospodarski razvoj neupitna je, s obzirom na to da je riječ o budućem radnom kontingentu te da trenutačna demografska struktura određuje potražnju za proizvodima i uslugama na tržištu.

DEMOGRAFSKA STRUKTURA

Demografska je struktura komponenta gospodarskog razvoja koja je najsnažnije uzročno-posljedično povezana sa zaposlenošću žena.

Naime, Hrvatska bilježi trend starenja stanovništva brži od europskog prosjeka. Od 1953. do 2007. godine koeficijent starosti (populacija starija od 60 godina u ukupnom stanovništvu) udvostručio se – s 10,3% na 22,2% (DZS, 2009.a). Projekcija temeljem podataka o broju stanovnika po dobnim skupinama za 2007. godinu govori da će Hrvatska za 20 godina, tj. u 2027. godini, imati 1,282.422 stanovnika umirovljeničke dobi od 60 do 79 godina starosti, koji danas čine populaciju u dobi od 40 do 59 godina. Istovremeno će u radno aktivnoj dobi od 20 do 59 godina biti 1,477.621 stanovnik, koji danas čine populaciju u dobi od 0 do 39 godina starosti. Takav će omjer naravno biti moguć budu li svi stanovnici radili do 60. godine starosti, što je malo vjerojatno s obzirom na trend ranog umirovljenja, (prosječna dob umirovljenja je oko 54 godine), te ako svi iznad 20 godina starosti budu zaposleni, što je također malo vjerojatno s obzirom na trend sve veće participacije u visokom obrazovanju. U suprotnom, omjer umirovljenika i zaposlenih bit će još nepovoljniji.

Trend starenja stanovništva se nastavlja, što potvrđuje i stopa fertiliteta, koja je u Hrvatskoj niža od prosjeka Europske unije (Eurostat, 2010.). Niska stopa fertiliteta često se povezuje s radnim opterećenjem žene, tj. redukcija fertiliteta – svjesna ili nesvjesna – definira se kao strategija redukcije ukupnoga radnog opterećenja žena (Akrap, prema Topolčić, 2008.). Osim toga, Hrvatska ima i nižu stopu radne aktivnosti žena od europskog prosjeka (Eurostat, 2010.), što je u skladu s tvrdnjama da nezaposlenost žena

negativno utječe na fertilitet. U Europi je fertilitet najniži u onim zemljama gdje ravnoteža rada i obitelji nije shvaćena ozbiljno, tj. nije praćena adekvatnim mjerama socijalne politike (León, 2009.). Razvojem adekvatnih mjera socijalne politike koji će omogućiti ženama da ravnopravno participiraju na tržištu rada zapravo potičemo fertilitet.

Starenje stanovništva jednako je tako i prediktor povećanja potrebe za ženskom radnom snagom u uslugama skrbi. Formalizacija skrbi za stare potiče zapošljavanje žena u uslugama skrbi – zaposlenost žena potiče fertilitet – pozitivan prirodni prirast povećanje je radnoga kontingenta u budućnosti. Možemo zaključiti da su demografska kretanja i zaposlenost žena u snažnoj korelaciji te da investiranjem u žensku zaposlenost investiramo u budućnost.

STRATEGIJA UPRAVLJANJA ŽENSKIM RADNIM POTENCIJALOM

Porast udjela visokoobrazovanih žena nameće potrebu razvoja strategije upravljanja njihovim ljudskim kapitalom. Izostanak adekvatnih mjera riskira eroziju njihovih znanja i vještina, ali i izravan gubitak za državni proračun. Trendovi u Hrvatskoj upozoravaju na nužnost razvoja navedene strategije s obzirom na to da će žene u Hrvatskoj biti glavni nosioci ljudskoga kapitala. Jedinstvenost trendova upućuje na nemogućnost “preslikavanja” strategije drugih država. Ona se treba temeljiti na podrobnoj analizi hrvatskih trendova u svim relevantnim područjima te mora biti prilagođena situaciji. Ako je cilj razvoja strategije iskorištavanje ljudskoga kapitala žena, onda se svakako moraju razviti i programi koji će državu učiniti “ženi prijateljskom”, tj. smanjiti sukob posao – obitelj. Da bi se to postiglo, potrebno je razviti sustav socijalnih usluga koji će smanjiti opterećenje žena neplaćenim radom, a koji se u istraživanjima pokazao kao glavna determinanta smanjenja participacije žena na tržištu rada.

Država na zapošljavanje žena utječe, osim zakonima kojima jamči ravnopravnost spolova, i radnim zakonodavstvom, poreznom politikom, financijskim transferima (izravnim i neizravnim) i uslugama. Da bismo razvili kvalitetnu strategiju, ona mora odgovoriti na teškoće s kojima se žene susreću i to primjenjujući spomenute mjere.

S obzirom na to da je skrb za djecu velik izazov za participaciju žena na tržištu rada, kako bi se to opterećenje smanjilo, usluge skrbi treba prilagoditi potrebama majki. Problem će biti jasniji uzmemo li primjer žene zaposlene u trgovini. Naime, sektor trgovine zapošljava najvećim dijelom žene, koje su tako primorane raditi i u poslijepod-

nevnim satima te vikendom, kada vrtići ne rade. Stoga su majke prepuštene same sebi u organiziranju skrbi za dijete. Osim toga, postoji i problem nedovoljnog broja mjesta u vrtićima. Povećanjem kapaciteta vrtića ili gradnjom novih te prilagođavanjem njihova radnog vremena potrebama obitelji značajno bi se smanjio sukob posao – obitelj.

Skrb o starima postaje sve aktualniji problem jer je stanovništvo Hrvatske sve starije te s obzirom na to da obveze suvremene obitelji više ne dopuštaju tradicionalni oblik skrbi za stare (skrb unutar obitelji isključivo od članova obitelji). Komodifikacija skrbi jedan je od načina intervencije države u cilju smanjenja tereta obitelji. U Europi možemo prepoznati pet tipova komodificirane skrbi za stare:

- potpuno komodificirana neformalna skrb za stare (Nizozemska) – u ovom modelu za skrb o starima plaćeni su članovi obitelji;
- visoka regulacija licenciranih pružatelja skrbi (Francuska) – stroga kvaliteta usluga, pružatelji skrbi su visokokvalificirane osobe, što ovaj model čini skupim;
- izravno plaćanje (Velika Britanija) – usluge skrbi plaćaju se lokalnim agencijama;
- novčani dodatak kućanstvu (Austrija, Italija) – nema nikakve kontrole nad time tko pruža skrb, korisnici sami odlučuju kome će platiti; ovaj model otvara prostor za “sivo” tržište skrbi, koju nerijetko pružaju ilegalni imigranti;
- neregulirano “sivo” tržište pružatelja skrbi (Ungerson, 2004.).

Formalizacija skrbi za stare ženama otvara mogućnost da budu plaćene za posao koji ionako obavljaju, bilo besplatno u krugu obitelji bilo na sivom tržištu, te na taj način dobiju priznanje društva za taj rad. Formalizacija skrbi tako je u interesu cijelog društva.

Iako se čini kako je državi teško intervenirati u sferu kućanskih poslova jer oni prije svega ovise o “pregovaranju” i izborima koje obitelji donose, prostor za intervenciju ipak je značajan. Naime, poreznom politikom, prije svega smanjenjem poreza na dohodak za zaposlene u uslugama u kućanstvu, subvencioniranjem doprinosa i drugim mjerama, država značajno može sniziti cijenu rada i tako je učiniti dostupnijom te time poticati zapošljavanje u uslugama. Te su mjere primjenjive i na usluge skrbi, čime bi korist bila obostrana, kako za zaposlene tako i za državu.

Neizostavan je dio strategije i regulacija radnog vremena. Hrvatska, kao i druge postsocijalističke zemlje, go-

tovo da i ne poznaje djelomično radno vrijeme. Djelomično radno vrijeme omogućava obiteljima da lakše usklade obiteljske obveze i rad. Hakim (Hakim, 1997., prema van der Lippe i van Dijk, 2002.) prepoznaje tri modela djelomičnoga radnog vremena:

- smanjeni sati (tjedno malo kraće radno vrijeme) – Švedska, Danska, Norveška;
- pola radnog vremena (15 do 29 sati) – Velika Britanija, Njemačka, Francuska;
- marginalni poslovi (nekoliko sati tjedno) – Nizozemska.

Djelomično radno vrijeme proširuje mogućnosti koje obitelji imaju pri usklađivanju obiteljskih i poslovnih obveza. Osim toga, kao što je već rečeno, u zemljama u kojima postoji mogućnost djelomičnoga radnog vremena stopa zaposlenosti žena je veća.

U skladu s navedenim, donošenje strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom kojom se smanjuje konflikt posao – obitelj svakako bi omogućilo veću participaciju žena na tržištu rada, od čega bi korist imalo cijelo društvo. Strategija se mora temeljiti na detaljnim analizama postojećeg stanja i trendova te mora odgovoriti na potrebe žena. U suprotnom, taj veliki ljudski kapital mogao bi “zapeti” u gustoj mreži obiteljskih obveza.

ZAKLJUČAK

Prepoznavanjem uloge skrbnice od države i društva gubi se negativna konotacija takve uloge i ženama se odaje priznanje za ono što rade. Teško je zamisliti da će žene biti zastupljenije u profesijama u kojima dominiraju muškarci, kao što su na primjer automehaničari, ili da će muškarci biti zastupljeniji u, primjerice, profesiji odgojitelja u vrtiću, i takve bi težnje bile nerealne. Čini se uputnijim prepoznati i iskoristiti sve rodne različitosti i tada će one biti u interesu cijelog društva. Nečinjenjem i dalje diskriminiramo žene zbog odluka koje donose te skrbi i njege koju pružaju.

Trendovi u obrazovanju pokazuju da će žene u Hrvatskoj postati dominantni nosioci ljudskoga kapitala i da će razvoj hrvatskoga gospodarstva velikim dijelom ovisiti upravo o njihovu znanju, a ipak čine većinu nezaposlenih. To upućuje na neiskorištenost njihova znanja i vještina, ali i na značajan financijski gubitak zbog izgubljenih državnih ulaganja u njihovo obrazovanje. Iako su mnoga istraživanja potvrdila da upravo dnevna skrb za djecu po-

tiče zapošljavanje žena, tj. njihovu participaciju na tržištu rada, u Hrvatskoj je zamjetan velik nedostatak potrebnih mjesta u dnevnoj skrbi za djecu, a rad dječjih vrtića nije prilagođen potrebama zaposlenih majki. S druge strane, progresivno starenje stanovništva financijski je teret za državu, ali i povećava potrebu za zapošljavanjem žena u uslugama skrbi. Propuštanjem formalizacije skrbi za stare propušta se i mogućnost zapošljavanja niskokvalificiranih i žena u teško zapošljivoj dobi (starijih od 50 godina) kojim bi se produljila njihova participacija na tržištu rada. Istodobno se iz državnog proračuna, paradoksalno, izdvajaju sredstva za socijalne programe pomoći ženama koje su radno sposobne.

Kao posljedica nedostatne razvijenosti socijalnih usluga jača konflikt posao – obitelj, s kojim se susreću žene u Hrvatskoj. Odgovor na takvu situaciju jest smanjenje fertiliteta. Ako znamo da je upravo veća zaposlenost žena jedan od odgovora na nisku stopu fertiliteta, tj. zaposlenost žena potiče fertilitet, što pokazuju spomenuta istraživanja, tada je donošenje strategije upravljanja ženskim radnim potencijalom gospodarska nužnost, društvena odgovornost i civilizacijski iskorak.

Zbog uloge skrbnice žene su tijekom povijesti bile diskriminirane, no upravo bi ta uloga mogla postati njihova prednost na tržištu rada. Kako je Oakley još 1987. godine istaknuo: “Žene su postale važnije od muškaraca za blagostanje članova obitelji i društva” (Oakley, 1987., prema Topolčić, 2008., 1024).

LITERATURA

- AKRAP, A. i ČIPIN, I. (2008.), Stambeni problemi, produženi život s roditeljima i odgoda ulaska u brak u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15 (3): 415-434.
- CARMICHAEL, F., HULME, C., SHEPPARD, S. i CONNELL, G. (2008.), Work-Life Imbalance: Informal Care and Paid Employment in the UK. *Feminist Economics*, 14: 2, 3-35. Preuzeto na stranici <http://dx.doi.org/10.1080/13545700701881005> (24. 4. 2010.)
- DOBROTIĆ, I. i LAKLIJA, M. (2009.), Korelati sukoba obiteljskih i radnih obveza u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (1): 45-63.
- DZS – Državni zavod za statistiku (2009.a), *Statistički ljetopis 2009.* (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/00-sadrzaj.pdf (13. 4. 2010.)

- DZS – Državni zavod za statistiku (2009.b), *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2009.* (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.dzs.hr/hrv/publication/men_and_women.htm (13. 4. 2010.)
- ESPING-ANDERSEN, G. (1999.), *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford, Oxford University Press.
- ESPING-ANDERSEN, G. (2000.), Notes and Issues. Interview on Postindustrialism and the Future of the Welfare State. *Work, Employment & Society*, 14 (4): 757-769.
- EUROSTAT (2010.), *Statistics Database*. Preuzeto na mrežnoj stranici Eurostata: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (31. 3. 2010.)
- FERRERA, M., HEMERIJCK, A. i RHODES, M. (2000.), *Welfares Regimes and Adjustment Problems*. U: M. Ferrera, A. Hemerijck i M. Rhodes (ur.), *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy* (str. 25-52), Celta Editora.
- GALIĆ, B. i NIKODEM, K. (2009.), Percepcija rodniih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (3): 253-270.
- GROOTEGOED, E., KNIJN, T. i DA ROIT, B. (2010.), Relatives as Paid Care-Givers: How Family Carers Experience Payments for Care. *Ageing & Society*, 30: 467-489.
- GUERRINA, R. (2002.), Mothering in Europe: Feminist Critique of European Policies on Motherhood and Employment. *European Journal of Women's Studies*, 9: 49-68. Preuzeto na stranici: <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/9/1/49> (24. 4. 2010.)
- HANTRAIS, L. i ACKERS, P. (2005.), Women's Choices in Europe: Striking the Work-Life Balance. *European Journal of Industrial Relations*, 11: 197-212. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/11/2/8197> (24. 4. 2010.)
- HOOK, J. L. (2006.), Care in Context: Men's Unpaid Work in 20 Countries, 1965-2003. *American Sociological Review*, 71 (4): 639-660. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/30039013> (24. 4. 2010.)
- HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.a), *Analitički bilten* 11 (1) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.hzz.hr/DocSlike/Bilten2009_1.pdf (13. 4. 2010.)

- HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.b), *Analitički bilten* 11 (2) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici <http://www.hzz.hr/DocSlike/analit.bil-2%202009.pdf> (13. 4. 2010.)
- HZZ – Hrvatski zavod za zapošljavanje (2009.c), *Analitički bilten* 11 (3) (datoteka s podacima), Zagreb. Preuzeto na stranici http://www.hzz.hr/DocSlike/analit.bil-3_2009.pdf (13. 4. 2010.)
- LEÓN, M. (2009.), Gender Equality and the European Employment Strategy: The Work/Family Balance Debate. *Social Policy & Society*, 8 (2): 197-209.
- LEWIS, J., CAMPBELL, M. i HUERTA, C. (2008.), Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender, Commodification, Preferences and the Implications for Policy. *Journal of European Social Policy*, 18 (1): 21-37. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/1/21> (24. 4. 2010.)
- LILLY, M. B., LAPORTE, A. i COYTE, P. C. (2007.), Labor Market Work and Home Care's Unpaid Caregivers: A Systematic Review of Labor Force Participation Rates, Predictors of Labor Market Withdrawal, and Hours of Work. *The Milbank Quarterly*, 85 (4): 641-690. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/25098178> (24. 4. 2010.)
- MATKOVIĆ, T. (2008.), Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15 (3): 479-502.
- MCGRATH, S. i DEFILIPPS, J. (2009.), Social Reproduction as Unregulated Work. *Work Employment Society*, 23: 66-83. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/23/1/66> (24. 4. 2010.)
- MCKIE, L., GREGORY, S. i BOWLBY, S. (2002.), Shadow Times: The Temporal and Spatial Frameworks and Experiences of Caring and Working. *Sociology*, 36: 897-924. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/36/4/897> (24. 4. 2010.)
- MERON, M., WIDMER, I. i SHAPIRO, D. (2002.), Unemployment Leads Women to Postpone the Birth of Their First Child. *Population* (English Edition, 2002.), 57 (2): 301-330. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3246611> (24. 4. 2010.)
- PHIPPS, S., BURTON, P. i LETHBRIDGE, L. (2001.), In and Out of the Labour Market: Long-Term Income Consequences of Child-Related Interruptions to Women's Paid Work. *The Canadian Journal of Economics*, 34 (2): 411-429. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3131861> (24. 4. 2010.)

- POLLERT, A. (2003.), Women, Work and Equal Opportunities in Post-Communist Transition. *Work Employment Society*, 17: 331-357. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/17/2/331> (24. 4. 2010.)
- PULJIZ, V., BEŽOVAN, G., ZRINŠČAK, S. i ŠUĆUR, Z. (2005.), *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*. Zagreb, Pravni fakultet.
- STRÖM, S. (2002.), Unemployment and Gendered Divisions of Domestic Labor. *Acta Sociologica*, 45: 89-106. Preuzeto na stranici <http://esp.sagepub.com/cgi/content/abstract/45/2/89> (24. 4. 2010.)
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. i KUNAC, S. (2000.), *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split, Stope nade.
- TOPOLČIĆ, D. (2001.), Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10 (4-5): 767-789.
- TOPOLČIĆ, D. (2008.), Udio žena u tržištu rada, obrasci radne karijere i uloga države. *Društvena istraživanja*, 17 (6): 1023-1046.
- UNDP – United Nations Development Programme** (2006.), *Istraživanja kvalitete života i rizika od socijalne isključenosti*. Zagreb, UNDP Hrvatska.
- UNGERSON, C. (2004.), Whose Empowerment and Independence? A Cross-National Perspective on “Cash for Care” Schemes. *Ageing & Society*, 24: 189-212.
- VAN DER LIPPE, T. i VAN DIJK, L. (2002.), Comparative Research on Women’s Employment. *Annual Review of Sociology*, 28: 221-241. Preuzeto na stranici <http://www.jstor.org/stable/3069241> (24. 4. 2010.)
- Zadarski internetski portal (2010.), *Zagrebački roditelji prosvjeduju zbog nedostatka mjesta u vrtićima*. Preuzeto na stranici <http://www.ezadar.hr/clanak/zagrebački-roditelji-prosvjeduju-zbog-nedostatka-mjesta-u-vrtićima>, (10. 9. 2010.)